

KULTURA I WARTOŚCI
ISSN 2299-7806
NR 3(11)/ 2014
KOMUNIKATY
I SPRAWOZDANIA
s. 161–166

ZNACZENIE FILOZOFII OŚWIECENIA W KULTURZE EUROPEJSKIEJ

Lublin, 9–10 października 2014

Honorata Jakuszko

W dniach 9–10 października 2014 roku odbyła się ogólnopolska konferencja naukowa „Znaczenie filozofii Oświecenia w kulturze europejskiej” zorganizowana przez Lubelskie Towarzystwo Naukowe i Zakład Historii Filozofii Nowożytnej UMCS. W skład komitetu organizacyjnego konferencji weszli: kierownik Zakładu – dr hab. Honorata Jakuszko, prof. nadzw. (przewodnicząca) i dr hab. Leszek Kopciuch. W pracach nad przygotowaniem konferencji brali udział także dr hab. Tomasz Stefaniuk i dr Paweł Sikora.

Celem konferencji było ukazanie wielowątkowości i sprzecznych tendencji myślowych w Oświeceniu, specyfiki jego wariantów oraz jego konsekwencji w kulturze, uwidaczniających się aż po dzień dzisiejszy oraz skłaniających do rozbieżnych ocen tej epoki. Od debaty między M. Mendelssohmem a I. Kantem wokół definicji Oświecenia poprzez ocenę G. W. F. Hegla, konserwatystów (E. Burke, J. de Maistre), romantyków niemieckich (Novalis, F. Schlegel), aż do pozytywistów, marksistów, reprezentantów szkoły frankfurckiej (M. Horkheimer, T. Adorno, J. Habermas), postmodernistów (M. Foucault), neoscholastyków chrześcijańskich (J. Maritain) i komunitarystów (A. MacIntyre) trwa spór o to, czym było Oświecenie, z jakich przesłanek wyrastało i do jakich rezultatów prowadziło, co było powodem wyczerpania się (kryzysu) tej formacji intelektualnej. Nie ulega wątpliwości, że w XVIII wieku nie wygasła ambicja tworzenia całościowej wizji świata, uzupełniającej luki wiedzy w naukach szczegółowych oraz towarzysząca jej pasja reformatorska w zmienianiu świata nie tylko przyrodniczego

(co postulował m. in. F. Bacon), ale także społecznego. Preferencje metodologiczne tej epoki (metoda eksperymentalna w miejsce dedukcji) determinowały obszar przedmiotowy (świat dostępny doświadczeniu, porządkowany przez rozum dyskursywny jako naturalną władzę poznawania i działania). Tendencja naturalistyczna zdecydowanie zdominowała filozofię, wypierając skutecznie wątek supranaturalistyczny, chociaż ówczesne rozumienie natury nie daje się sprowadzić do wspólnego mianownika. Budowane są projekty religii naturalnej, prawa naturalnego, moralności naturalnej, przeciwstawiane wszystkiemu, co pozytywne, związane z tradycją. Zarazem to, co naturalne, spełniać miało warunek zgodności z rozumem, zawierającym pojęcia wspólne (*notitiaecommunes*), które odsyłały do – ważnej w filozofii nowożytnej – inspiracji stoicyzmu.

Właściwa i wyważona ocena Oświecenia wymaga badań tekstów źródłowych powstałych w tym okresie, rekonstrukcji klimatu intelektualnego tej epoki, wreszcie nieuprzedzonej analizy dziedzictwa przekazanego kolejnym pokoleniom myślicieli. Warto pamiętać o tym, że zmiany zainicjowane w Oświeceniu wykraczają poza czysto teoretyczny obszar w sferę szeroko pojętej *praxis*. Z przedstawionej ogólnikowo refleksji nad filozofią Oświecenia wynika uzasadnienie potrzeby zrealizowania ogólnopolskiej konferencji naukowej poświęconej tej właśnie tematyce.

Zaproszenie do uczestnictwa w konferencji „Znaczenie filozofii Oświecenia w kulturze europejskiej” przyjęli przedstawiciele ważnych ośrodków naukowych: Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Uniwersytetu Szczecińskiego, Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Łódzkiego, Uniwersytetu Śląskiego, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. W wersji pierwotnej zostały zgłoszone 22 referaty, jednak z przyczyn niezależnych od autorów liczba ta zmniejszyła się do 18 referatów.

W imieniu organizatorów konferencję otworzyła prof. dr hab. Małgorzata Willaume, przewodnicząca Wydziału I Nauk Humanistycznych Lubelskiego Towarzystwa Naukowego oraz dr hab. Andrzej Ostrowski, prodziekan Wydziału Filozofii i Socjologii UMCS. W obu wystąpieniach przewijał się motyw wyróżniającej się aktywności grupy filozoficznej, związanej z Zakładem Historii Filozofii Nowożytnej, w organizowaniu konferencji w ramach Lubelskiego Towarzystwa Naukowego. Prof. Willaume poinformowała o tym, że Prezes Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, prof. dr hab. Artur Korobowicz w dniu 5 stycznia 2014 roku wyróżnił dr hab. Honoratę Jakuszko, prof. nadzw. medalem „Zasłużony dla Lubelskiego Środowiska Naukowego”. Również prof.

Ostrowski zwracał uwagę na rangę organizowanych przez Zakład Historii Filozofii Nowożytnej konferencji, przypominając, że dzięki pracownikom wspomnianego Zakładu w latach 2009-2014 odbyło się 9 ogólnopolskich konferencji naukowych, skupiających uznanych i kompetentnych badaczy. Następnie przewodnicząca konferencji, dr hab. Honorata Jakuszko, prof. nadzw. powitała imiennie wszystkich prelegentów, dziękując za przyjęcie zaproszenia oraz za stworzenie możliwości wzajemnego wzbogacania własnej wiedzy w bezpośrednich kontaktach personalnych, co w dzisiejszej dobie biurokratyzacji nauki i szkolnictwa wyższego zasługuje na ocalenie. Konferencję określiła jako rodzaj odpoczynku intelektualnego od uciążliwych mechanizmów codzienności.

Program konferencji został uporządkowany według kryterium pokrewieństwa tematycznego (problemowego), co pozwoliło wyodrębnić pięć głównych sesji, w czasie których prowadzone były żywe dyskusje nad prezentowanymi wystąpieniami prelegentów.

W sesji pierwszej zostały zaprezentowane cztery referaty. Prof. dr hab. Zbigniew Drozdowicz (UAM), w referacie *Oświeceniowe racjonalności* odwoływał się zarówno do bezpośrednich kreatorów epoki Oświecenia (I. Kant, D. Diderot, A. Smith), jak i do jej zewnętrznych badaczy (M. Weber, Ch. Taylor), eksponując różne sposoby ujmowania przewodniego motywu rozumności i racjonalności w XVIII wieku. Ks. prof. dr hab. Stanisław Janeczek (KUL) wygłosił referat pt. *Rola Oświecenia chrześcijańskiego w kulturze osiemnastego wieku*. Zwracał uwagę na wielość wariantów i kontekstów oświecenia (narodowe, regionalne, wyznaniowe, w tym protestanckie, katolickie i żydowskie), następnie wykazał na przykładzie reform szkolnych, m. in. Komisji Edukacji Narodowej, doniosłą funkcję eklektycznego w swym charakterze „oświecenia chrześcijańskiego” w upowszechnianiu kultury w skali europejskiej i polskiej. Prof. dr hab. Jolanta Żelazna (UMK) w referacie *Nowożytne źródła Oświecenia – Opera posthuma Spinozy* wykazała ukryte oddziaływanie pism pośmiertnych Spinozy (umieszczonych na indeksie ksiąg zakazanych) na oświeceniowy program wychowywania umysłów ludzkich do dojrzałości. Jej zdaniem, wspomniane pisma podejmują kwestie ważne dla następnego pokolenia filozofów, takie jak wartościowe poznanie, właściwy ustrój społeczny, sztuka kierowania życiem jednostki i społeczeństwa, rola religii, a także wolność słowa, wyznania i sumienia. Prof. dr hab. Adam Grzeliński (UMK) w wystąpieniu *Brytyjscy czytelnicy „Słownika historycznego i krytycznego” Pierre’a Bayle’a* scharakteryzował Bayle’owską metodę konstruowania haseł, usytuował dzieło Bayle’a w kontekście innych XVII-wiecznych encyklopedii N. Lloyda,

J. J. Hoffmanna, Ch. Estienne'a czy L. Morériego, następnie przedstawił jego wpływ na sposób podejmowania zagadnień religii i moralności w pismach przedstawicieli Oświecenia brytyjskiego: B. Mandeville'a, G. Berkeley'a i D. Hume'a.

Przedmiotem sesji drugiej były podejmowane w Oświeceniu zagadnienia edukacji, moralności i religii. Dr hab. Barbara Grabowska(UMK) w referacie *Mary Wollstonecraft, czyli oświeceniowe początki feminizmu* omówiła publikację *Wolanie o prawa kobiety* (1792) polemizującą z modelem edukacji prezentowanym przez J. J. Rousseau w traktacie *Emil*, zaadresowanym wyłącznie do chłopców. Istotnym argumentem Wollstonecraft jest – charakterystyczne dla Oświecenia - odwoływanie się do rozumu jako narzędzia zdobywania wiedzy oraz realizacji cnoty, co zdecydowanie ma odróżniać człowieka (zarówno mężczyznę jak i kobietę) od zwierząt. Następnie dr hab. Tomasz Stefaniuk (UMCS) wygłosił referat *Moralność czy religia? – angielski deizm i krytyka objawienia*. Skoncentrował się na przedstawieniu znaczenia deizmu brytyjskiego (M. Tindal, J. Toland, W. Wollaston) w kolejnych fazach procesu laicyzacji myśli europejskiej, dystansującej się od supranaturalizmu. Z kolei dr Sławomir Sztajer (UAM) w referacie *Tradycje oświeceniowe w badaniach religioznawczych* wykazał konsekwencje myśli Oświecenia w naukowym religioznawstwie, które przejęło ważne problemy w. XVIII wraz z towarzyszącymi im niejednokrotnie wewnętrznymi napięciami.

W sesji trzeciej głównym przedmiotem rozważań była filozofia D. Hume'a, jednego z ważniejszych przedstawicieli Oświecenia brytyjskiego. Prof. dr hab. Renata Ziemińska(US) w referacie *Czy David Hume był radykalnym sceptykiem?* broniła tezy o umiarkowanym i samokrytycznym sceptycyzmie Hume'a, odrzucając interpretacje m. in. I. Kanta i T. Reida, utożsamiających myśl Hume'a z pirronizmem. Prof. dr hab. Ireneusz Ziemiński (US), autor referatu *David Hume o moralnej dopuszczalności samobójstwa*, przedstawił Hume'owską krytykę tradycyjnych argumentów przeciwko moralnej dopuszczalności samobójstwa, odwołujących się do obowiązku wobec Boga, wobec innych ludzi i wobec siebie samego. Wyraził wątpliwość, czy obalenie argumentów przeciwnika jest wystarczającą racją dla uzasadnienia własnego stanowiska w tak wrażliwej kwestii. Kolejnym prelegentem był dr Krzysztof Wawrzonkowski (UMK), który wygłosił referat *Rola związków skojarzeniowych w Hume'owskiej teorii poznania, etyce i estetyce*, uwzględniając dwie publikacje wczesnego i dojrzałego Hume'a: *A Treatise on Human Nature* (1739–1740) oraz *Philosophical Essays Concerning the Human Understanding* (1748). Ostatni w sesji trzeciej referat dr Marty Szymańskiej-Lewoszewskiej,

Irlandzki patriotyzm George'a Berkeley'a w latach 1734–1753 wykazywał istnienie związku między Berkeley'a uwagami o patriotyzmie, zawartymi w dziełach z lat 1734-1750, a jego zaangażowaniem w poprawę sytuacji religijnej, gospodarczej i społeczno-politycznej w ówczesnej Irlandii.

W sesji czwartej zostały zaprezentowane trzy referaty. Dr hab. Honorata Jakuszko, prof. nadzw. (UMCS) w referacie zatytułowanym *Obraz Oświecenia w filozofii niemieckiej w końcu XVIII wieku* ograniczyła zakres badań wyłącznie do jednego z reprezentantów wczesnego romantyzmu niemieckiego – Novalisa (G. F. Ph. von Hardenberga), który rozróżniał wąskie i szerokie rozumienie oświecenia (tzw. zwykłe i wyższe oświecenie). Pierwsze odnosił do krytykowanego przezeń modelu francuskiego, drugie – do współczesnej mu kultury niemieckiej, osiągającej wyżyny własnego rozwoju w filozofii transcendentalnej I. Kanta i jego kontynuatorów oraz w klasycyzmie weimarskim (J. W. Goethe, F. Schiller). Dr hab. Leszek Kopciuch (UMCS) przedstawił referat pt. *Maxa Horkheimera krytyka oświecenia*, porządkujący główne argumenty jednego z reprezentantów szkoły frankfurckiej przeciwko oświeceniowej dominacji rozumu instrumentalnego (subiektywnego) nad rozumem kontemplacyjnym, czego skutki sięgają aż po wiek XX. Z kolei dr Zbigniew Pietrzak (UWr.) w referacie *Zasady matematyzacji nauk biologicznych jako problem filozoficzny* analizował argumenty i kontrargumenty ówczesnych filozofów i reprezentantów nauk o przyrodzie ożywionej, zwracając uwagę na przeszkody w realizacji postulatów matematyzacji biologii, chociaż powiodła się próba matematyzacji astronomii i fizyki, czego przykładem jest dzieło I. Newtona, *Philosophiæ naturalis principia mathematica* (1687).

W sesji piątej zostały zaprezentowane cztery referaty. Dr hab. Tomasz Kupś, prof. nadzw. (UMK), w referacie *Między Oświeceniem a scholastyką. Wybrane problemy wczesnej recepcji filozofii Kanta w Polsce* scharakteryzował pozamerytoryczne przyczyny polaryzacji stanowisk wobec filozofii Kanta w pierwszych dziesięcioleciach XIX wieku oraz ich przedstawicieli w polskiej kulturze filozoficznej (Szaniawski, Wigura, Śniadecki). Dr Jakub Szczepański (UJ) wygłosił referat *Jak Kant odpowiedział na pytanie: czym jest Oświecenie?*, nawiązując do debaty między I. Kantem a M. Mendelssohnem, prowadzonej na łamach „Berlinische Monatsschrift” w 1784 roku. W konkluzji prelegent stwierdził, że Kantowska definicja Oświecenia jako wyjścia ze stanu niedojrzałości akcentuje bardziej aspekt negatywny niż pozytywny, co wiąże się z Kantowskim założeniem, że oświecenie jest raczej procesem, a nie stanem możliwym do osiągnięcia. Dr hab. Przemysław Gut (KUL) w referacie *Charakterystyka, ocena i wartość Oświecenia według J. Izraela* zaprezentował kontro-

wersyjne tezy Izraela zawarte w jego publikacjach *Radical Enlightenment* (2001), *Enlightenment Contested* (2006), *Democratic Enlightenment* (2011). Dr hab. Jolanta Zdybel (UMCS) w referacie *A. MacIntyre'a krytyka projektów oświeceniowych* zrekonstruowała główne tezy jednego z ważniejszych reprezentantów komunitaryzmu, autora pracy *After Virtue. A Study in Moral Theory* (1981) oskarżającego myślicieli Oświecenia o radykalne zerwanie więzi społecznych ugruntowanych w tradycji Europy, czego konsekwencją był abstrakcyjny indywidualizm moralny, który odrzucał pojęcie dobra wspólnego.

Nie tylko wygłoszone referaty, ale także towarzyszące im długie i ożywione dyskusje świadczyły o aktualnym wciąż sporze wokół dziedzictwa Oświecenia, prowadzonym z rozmaitych pozycji teoretycznych i światopoglądowych. Pojawiła się propozycja, by kontynuować namysł nad znaczeniem Oświecenia w kulturze europejskiej w cyklu konferencji organizowanych corocznie w innych ośrodkach naukowych. Kolejna konferencja poświęcona tej tematyce odbędzie się w roku 2015 na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Rezultaty konferencji zostaną opublikowane w trzecim numerze internetowego kwartalnika „Kultura i Wartości” w 2015 roku.

HONORATA JAKUSZKO, habilitated doctor, associate professor in the Department of Philosophy, Maria-Curie Skłodowska University in Lublin, Poland. E-mail: hjakuszko@bacon.umcs.lublin.pl.

